Sokol, Petr

K současnému stavu a ochraně archeologických nemovitých kulturních památek

Archaeologia historica. 2005, vol. 30, iss. [1], pp. 55-65

ISBN 80-7275-056-9
ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/140611
Access Date: 28. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

K současnému stavu a ochraně archeologických nemovitých kulturních památek

PETR SOKOL

Obsahem tohoto příspěvku je shrnutí dosavadních poznatků o stavu archeologických nemovitých kulturních památek,[1] a to na příkladu západních Čech, kde se od roku 2001 podařilo v tomto směru zmapovat situaci v 6 okresech: Plzeň-město, Plzeň-sever, Plzeň-jih, Cheb, Sokolov, Karlovy Vary, tedy užší Plzeňsko a celý Karlovarský kraj s celkovým počtem 159 sledovaných lokalit (viz tabulka 1).

Tabulka 1.

Území	Počet
Plzeň-město	7
Plzeň-sever	38
Plzeň-jih	30
Cheb	35
Sokolov	9
Karlovy Vary	40
Celkem	159

Ačkoli archeologické nemovité kulturní památky představují pouze zlomek obsáhlého fondu archeologických nalezišť, poskytují dostatečný obraz o stavu všech nemovitých památek archeologické povahy, od kterých se v tomto směru nijak neliší.

Hodnocení památek se dotýká:

a) věcného a územního vymezení

b) ověření názvů z terminologického hlediska

c) aktualizace popisu, údajů a fotodokumentace

d) současného stavu

Na sledovaném území se vyskytují mezi nemovitými kulturními památkami tyto druhy památek:

hradní zříceniny
hradiště
mohyly
plochá pohřebiště
rovinná sídliště
výšinná sídliště
tvrziště
sejpy
zaniklá středověká ves[2]

Nejpočetněji jsou mezi archeologickými nemovitými kulturními památkami zastoupeny hradní zříceniny, hradiště a v mohylových oblastech i mohylová pohřebiště, tedy památky v terénu výrazné a nápadné a současně ty, které se nejvíce v minulosti staly předmětem badatelského zájmu.

V charakteru a skladbě těchto památek jsou pozorovatelné rozdíly mezi geografickými oblastmi dané jak rozdílným výskytem jednotlivých památek v důsledku historického vývoje,

tak i způsobem, jakým se památky do seznamu kulturních památek dostávaly. Plzeňsko je územím bohatým na archeologické nemovité kulturní památky (viz tabulka 2), přičemž další značný počet nemovitých památek srovnatelné hodnoty dosud nemá statut památky kulturní. Část Karlovarského kraje (Sokolovsko) je opačným příkladem území s výrazně menším počtem archeologických lokalit, jejichž hodnota a charakter odpovídá významu kulturní památky, Chebsko se vyznačuje vyšším počtem problematických památek z hlediska významu i prostorového vymezení, Karlovarsko pak řadou lokalit, u nichž je pravděpodobné, že jde pouze o památky předpokládané nebo i smyšlené.

Tabulka 2. Zastoupení jednotlivých druhů archeologických nemovitých kulturních památek na Plzeňsku.[3]

	Plzeň-sever	Plzeň-město	Plzeň-jih
Mohylová pohřebiště	10	2	6
Hradiště	11	2	7
Výšinná sídliště	3	1	4
Rovinné sídliště	1	–	–
Hradní zříceniny	13	1	8
Tvrziště	3	2	4
Zaniklé středověké vsi	–	–	1
Sejpy	–	–	2
Celkem	41	7	32

Jako příklad nesystémového vzniku archeologických nemovitých kulturních památek a jejich stavu může sloužit Chebsko, kde je evidováno 35 archeologických nemovitých kulturních památek (16× prehistorické sídliště, 7× tvrziště, 6× zřícenina hradu, 2× hradiště, 2× prehistorické pohřebiště, 1× zřícenina tvrze a 1× vojenské opevnění z třicetileté války).

Chebsko je tak ve srovnání s dosud zpracovaným územím oblastí výjimečnou, neboť polovinu lokalit tvoří prehistorická rovinná sídliště či nemohylová pohřebiště, která pro Plzeňsko ani ostatní části Karlovarského kraje nejsou jako nemovité kulturní památky vedeny (viz tabulka 3). Podle úrovně podkladů se zdá, že v minulosti získaly tyto lokality statut kulturní památky na základě povrchních a nedostatečných údajů (často jen na základě náhodných nálezů). Povaze těchto lokalit i způsobu, jakým se ocitly mezi kulturními památkami, odpovídá mnohdy i jejich územní nejednoznačnost. U těchto památek nelze stanovit přesný územní rozsah ani jednotlivé parcely, už v důsledku vágního územního vymezení památky v minulosti, někdy dokonce nelze zjistit i samotnou polohu lokality a jasná nejsou ani příslušná katastrální území (např. prehistorické sídliště Cetnov na Chebsku). Situaci u většiny těchto lokalit komplikuje i jejich současný stav – výrazné pozměnění reliéfu a zničení podstatných částí lokalit. Často jsou v prostoru těchto památek, u nichž jakékoli zemní práce ničí jejich existenci, oraná pole nebo dřívější či současné pískovny. Ze zmíněných důvodů se nepodařilo vůbec lokalizovat několik památek.

O některých památkách chybí jakékoli údaje, tyto památky je pak navíc nutné pracně hledat v širokém prostoru, neboť jejich starší zakreslení na parcelní či jiné mapě má značnou odchylku od její skutečné polohy a tato lokalizace byla provedena bez znalosti situace v terénu (např. tvrziště Prameny – Mnichov na Chebsku).

Tabulka 3. Srovnání početního zastoupení jednotlivých druhů archeologických nemovitých kulturních památek na Plzeňsku a Chebsku.

	Plzeňsko	Chebsko
Hradní zříceniny	22	6
Hradiště	20	2
Mohylová pohřebiště	18	
Tvrziště	9	7
Výšinná sídliště	8	
Sejpy	2	
Zaniklé středověké vsi	1	
Rovinná sídliště	1	16
Plochá pohřebiště		2
Zřícenina tvrze		1
Vojenské opevnění		1
Celkem	81	35

Na stavu památek se podílí značný počet faktorů, především:

- staré výzkumy – zejména u mohyl
- polní a lesní orba – vede k výraznému poškození či zániku především pohřebišť a sídlišť
- vedení cest – poškození mohylových náspů
- skládky – příkopy tvrzišť či dříve prozkoumané mohyly s vybraným středem
- lesní školky – viz lesní orba, rovněž znepřehlednění celé lokality
- těžba dřeva – ohrožení zejména mohylníků a hradišť, v souvislosti s transportem dřeva dochází k průrazům valů hradišť (např. NKP slovanské hradiště Bezemín na Tachovsku)
- zřizování zahrádek a chat – zásahy do ploch hradišť, jejich valů a příkopů
- lomy – ohrožení hradišť a hradních zřícenin (např. Okrouhlé Hradiště na Tachovsku nebo hradiště a zřícenina hradu „Liškův hrad" u Mítova na jižním Plzeňsku, kde se v posledních desetiletích již několikrát, naštěstí neúspěšně, objevily snahy o zrušení ochrany a o odtěžení dotčeného prostoru)
- získávání stavebního materiálu – zánik hradních zřícenin
- hledání pokladů a cenných nálezů – poškozování hradních zřícenin, hradišť (Vladař na Žluticku, Starý Plzenec-Hůrka) a mohyl
- záměry a činnost některých soukromých vlastníků – zejména u hradních zřícenin, kde v důsledku nevhodných stavebních a terénních zásahů dochází ke snižování hodnoty památky

Úbytek památek způsobený některými z výše uvedených faktorů se projevil již v 19. století, pak až zejména v průběhu 2. poloviny 20. století. U několika památek bylo zjištěno jejich poškozování terénními či stavebními úpravami hraničící někdy až se zánikem památky (především mohylníků, v menší míře i rovinných sídlišť a tvrzišť). Alarmující bohužel je, že k tomuto výraznému poškození či faktickému zániku došlo především až v posledních 20–40 letech.

Na základě terénních pozorování se jako základní optimální povrchové úpravy archeologických nemovitých památek jeví:

- zatravnění – na odlesněných památkách, zejména hradních zříceninách a hradištích, vyniknou skutečné rozměry a dispozice památky, zabrání se polní orbě
- sad a les – vhodné pro tvrziště, hradiště a mohyly pro zamezení terénním úpravám (nesmí jít o hospodářský les)
- zbavení náletového porostu – u hradních zřícenin

Obr. 1. Plzeň-Hradiště. Bytové domy na ploše předhradí a zahrádkářská kolonie v příkopu hradiště z počátků střední a z pozdní doby bronzové. Foto autor 2002.

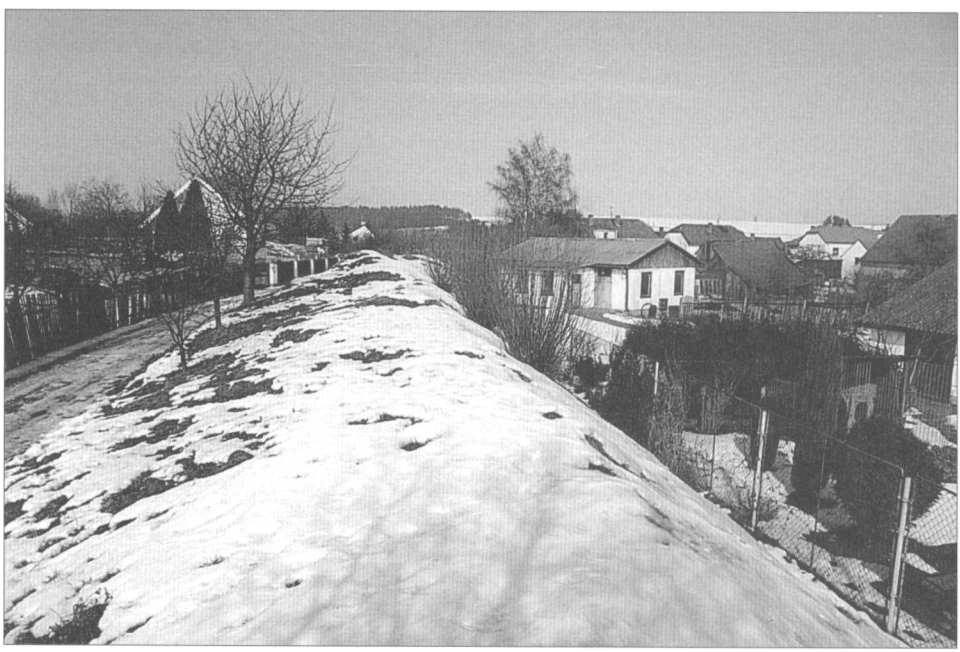

Obr. 2. Hradec, okr. Plzeň-jih. Zástavba plochy předpolí (vlevo) a předhradí raně středověkého hradiště (vpravo). Foto autor 2003.

Obr. 3. Chrást, okr. Plzeň-sever. Lesní orbou porušené relikty pravděpodobně zaniklé vrcholně středověké vsi bez statutu kulturní památky. Foto autor 2004.

Obr. 4. Kbel-Malinec, okr. Plzeň-jih. Lesními pracemi porušený kamenný plášť mohyly z doby bronzové.

- ponechání či vykácení stromů – v závislosti na tom, zda jde o valy a příkopy, kde mají kořenové systémy vzrostlých stromů zpevňující účinek, či zda jde o fragmenty zdiva, kde se projevují účinky opačné
- dosypání poškozených částí terénních reliktů a navýšení úrovně ničené plochy památky pro omezení eroze a dalšího poškozování – týká se zejména mohylových náspů, valů, ploch hradišť nebo tvrzišť ničených průjezdem těžké techniky

Z několikaletého mapování stavu archeologických nemovitých kulturních památek vyplývá několik skupin poznatků:

1. U řady památek jsou nutné výrazné změny v popisu a hodnocení památky (viz dále) i konstatování zhoršení stavu či zániku památek, ze středověkých památek se to týká především tvrzišť či jejich zázemí (např. Kunčin Hrádek v Plzni či Šebíkov u Trojan na severním Plzeňsku). Poznání památky i celkové situace komplikuje v některých případech zanedbanost lokality (náletové porosty). Naopak účinnost ochrany tohoto druhu nemovitých památek zvyšuje současná ochrana lokality jako přírodní památky či rezervace (týká se zejména hradišť) – ochrana lokality z přírodního hlediska má dosud větší vážnost než z důvodů památkových. Památky nejsou v terénu označeny.

2. Názvy památek jsou nesprávné a nesystematicky užívané. Často je tak potřebné i přehodnocení jejich názvu, aby odborně a věcně odpovídaly podstatě památek a současnému odbornému názvosloví. Zejména jde o časté nahrazení chybných názvů z původně uváděné tvrze na hrad (např. Angerbach u Kožlan na severním Plzeňsku), z tvrze na tvrziště či z hradiště na zříceninu hradu. Jde o důsledek neexistence podrobného hesláře, termíny užívané v systému památkové péče nezohledňují archeologickou problematiku a jsou někdy nesmyslné (např. neznalost termínu tvrziště). Pravděpodobně byly tyto starší hesláře tvořeny bez účasti archeologů.

3. Problematické je dosavadní územní vymezení – byla zjištěna částečná příslušnost památek i na jiné než uváděné katastry i jiný územní rozsah památky. K řadě památek (a to i již zaniklých) není dosud jejich geodetické zaměření – chybí informace o přesné lokalizaci a charakteru lokality.

4. Z předchozím souvisí i prostorově nedostatečná ochrana, zejména u hradních zřícenin, kdy nejsou někdy zahrnuty do památkové ochrany části opevnění, předhradí a hospodářské zázemí (Krašov na severním Plzeňsku). V některých případech je kulturní památkou např. tvrziště (Šebíkov u Trojan na severním Plzeňsku), ale ne již zaniklá ves a antropogenní krajinné prvky, které s tvrzí tvořily jeden celek.

5. V některých případech je výsledkem konstatování, že ochrana lokality jako kulturní památky ztratila význam. Jde o sporné lokality (tvrziště, mohylová či rovinná pohřebiště, hradiště, rovinná sídliště, především na území Karlovarského kraje), která jsou pouze předpokládaná, ale nedoložená, nebo v případě, že existovala, již zničená. Zároveň je patrný v minulosti uplatňovaný nesystematický přístup, absence jednotných kriterií a regionálně odlišná hlediska při výběru lokalit vhodných k získání statutu kulturní památky.

6. Nedostatečná, až katastrofální je informovanost vlastníků památek či uživatelů pozemků (zemědělské půdy, lesů), na kterých se nemovité kulturní památky nacházejí, případně jsou ignorována omezení, která s ochranou kulturní památky souvisí. Samotný statut kulturní památky k její úspěšné ochraně v terénu nestačí. Z uvedeného vyplývá nutnost systematičtější a jednoznačné informovanosti především ze strany výkonných orgánů památkové péče a rovněž i potřeba efektivnějších a důslednějších postihů.

7. Ohledně celkového zachování nemovitých kulturních památek archeologické povahy lze rozlišit několik základních skupin:

a) Lokality velmi sporné, u nichž jsou na místě pochybnosti o existenci památky, a to kdykoli v minulosti (zejména domnělá a smyšlená tvrziště či hradiště). Těchto lokalit existuje mezi kulturními památkami zřejmě nezanedbatelný počet.
b) Památky kdysi sice existující, ale už v době získání statutu kulturní památky zničené a znehodnocené. Opět jde o nemalý počet takovýchto památek.

Obr. 5. Skočice, okr. Plzeň-jih. Cestou porušený val tvrziště, v pozadí cedule upozorňující na ochranu lokality ještě podle zákona č. 22 z roku 1958. Foto auto 2002.

Obr. 6. Hořehledy, okr. Plzeň-jih. Vzrostlé stromy zpevňující svah příkopu tvrziště. Foto autor 2002.

Obr. 7. Milínov, zřícenina hradu Lopata, okr. Plzeň-jih. Těleso původního dobře dochovaného úseku přístupové cesty do hradu, nezahrnuté do rozsahu kulturní památky. Foto autor 2003.

Obr. 8. Štěnovice, okr. Plzeň-jih. Chatami a zahradami poškozené výrazné příkopové a valové opevnění raně středověkého hradiště, nemající statut kulturní památky. Foto autor 2003.

Obr. 9. Spankov, okr. Plzeň-sever. Výrazně dochované středověké sejpy, poškozované v části plochy lesními pracemi. Lokalita není kulturní památkou. Foto autor 2004.

c) Památky existující, ať již ničené nebo bez poškození, které jsou svou podstatou i třeba i stavem adekvátní tomu, že jde o kulturní památky.

d) Památky, které nejsou dosud památkami kulturními, ale jejichž stav a význam by tomu odpovídal mnohem více než u mnohých památek kulturních.

Z těchto poznatků vyplývají do budoucna dvě možné tendence nakládání s archeologickými nemovitými kulturními památkami:

1. Důslednější péče o stav památky v terénu včetně prokazatelného označení památky, dostupnosti jednoznačných informací o památce, o možném postihu za její porušení na příslušném místním úřadu a důsledné vymáhání adekvátního postihu. Podmínkou úspěšnosti takovéhoto přístupu je neopomíjení archeologických památek a jejich problematiky ze strany samotných odborných i když nearcheologických pracovníků památkové péče a vzdělaní a poučení úředníci, kteří si budou vědomi významu hodnot, jež mají chránit.

2. Dosavadní způsob spočívající na toleranci k neudržování památek, jejich ponechávání v zanedbaném a zpustlém stavu a bez označení, že jde o kulturní památku, někdy se zdůvodněním, že nízké povědomí o památce je pro ni samu lepší (často je užíván argument, že v důsledku většího povědomí o památce dojde k jejímu cílenému narušení ze strany např. hledačů pokladů) a že případné označení lokality by nemělo dlouhé trvání. Pak se ovšem nelze divit (i v důsledku zmatečných informací o památce, přezíravému postoji místních úředníků a nedůsledným postihům včetně neadekvátně nízkých pokut) opovrhování památkami a jejich ochranou ze strany veřejnosti. Řada lokalit tak zanikne či ztratí značnou část svého významu při polních, lesních či stavebních pracích. Ztráty jsou v tomto případě značně vetší než v případě nelegálních výkopů či jiných zásahů do památky.

Poznámky

1 (Nemovitou) kulturní památkou podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění, je (nemovitá) věc nebo soubor (nemovitých) věcí, prohlášené rozhodnutím Ministerstva kultury, které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické, nebo mající přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem.

2 Jediná lokalita tohoto druhu byla zapsána do Ústředního seznamu nemovitých kulturních památek jako mohylové pohřebiště (Myť u Ždírce na jižním Plzeňsku) a teprve posléze znovu interpretována jako zaniklá středověká ves.

3 Zastoupení jednotlivých druhů památek nemusí odpovídat počtu lokalit uvedenému v tabulce 1. Na jedné lokalitě se může vyskytovat více druhů památek, např. hradiště a hradní zřícenina, výšinné sídliště a hradní zřícenina.

Literatura

PRINC, M., 1999: Archeologické nálezy, kulturní památky a jejich ochrana, in: Beneš, A.–Michálek, J.–Zavřel, P.: Archeologické nemovité památky okresu České Budějovice, Díl I. Soupis a studie, České Budějovice, 197–204.

SOKOL, P., 2004: Archeologické nemovité památky v okrese Plzeň-jih, in: Jižní Plzeňsko II, Plzeň, 51–80.

SOKOL, P.–WIZOVSKÝ, T., 2002: Archeologické nemovité kulturní památky na Plzeňsku. Dílčí výsledky státního úkolu obnovy identifikace archeologických nemovitých kulturních památek, Sborník Západočeského muzea v Plzni, řada Historie XVI, Plzeň, 195–207.

Zusammenfassung

Der heutige Zustand und Schutz der archäologischen unbeweglichen Kulturdenkmäler

Dieser Beitrag fasst bisherige Kenntnisse vom Zustand der archäologischen unbeweglichen Kulturdenkmäler und zwar auf dem Beispiel der Gegend von Karlovy Vary (Karlsbad) und Plzeň (Pilsen) zusammen. In den letzten 4 Jahren ist es gelungen, hier an 160 Lokalitäten in 6 Bezirken zu erfassen. Diese Denkmäler bieten eine repräsentative Probe, was den Zustand aller archäologischen unbeweglichen Denkmäler, also nicht nur Kulturdenkmäler, betrifft.

Die Beurteilung der Denkmäler bezieht sich auf: eindeutige sachliche und territoriale Lokalisierung, Überprüfung der Namen vom terminolgischen Gesichtspunkt aus, Beglaubigen und Aktualisieren der Beschreibungen, Angaben und Fotodokumentation sowie des aktualen Zustands.

In verschiedenen geographischen Gebieten kommen infolge der unterschiedlichen geschichtlichen Entwicklung die Denkmäler vom verschiedenartigen Charakter und in der unterschiedlichen Anordnung vor. Eine wichtige Rolle spielt auch die Weise auf die sie in die Liste der Kulturdenkmäler gelangten.

Den Zustand der Denkmäler beeinflussen zahlreiche Faktoren. Vor allem handelt es sich um alte Forschungen, Feld- und Waldackern, Forstgärten, Waldnutzung, Errichtung von Abladeplätzen, Gärten und Weekendhäuschen, Steinbrüche, Gewinnen von Baumaterialien, Suchen nach Schätzen und wertvollen Artefakten und auch Vorhaben und Tätigkeit einiger Privatbesitzer. Zu einer beträchtlichen Beschädigung oder zum faktischen Untergang mancher Denkmäler ist es dabei vor allem erst in den letzten 20–40 Jahren gekommen.

Auf Grund der Beobachtungen im Terrain kann man sagen, dass sich als Herrichtung der Oberfläche von archäologischen unbeweglichen Denkmälern optimal zeigen: Begrasung, Garten und Wald, Beseitigung der Anflugbestände, Belassen oder Ausroden der Bäume, Nachschütten der beschädigten Teile von Terrainrelikten und Erhöhen des Niveaus von zerstörten Flächen immer dem Denkmaltyp und der Lokalität nach.

Wenn man vom Zustand der Denkmäler spricht, ist es zu bemerken, dass manche von ihnen verwahrlost und nur wenig erhalten sind. Manchmal handelt es sich direkt um ihren Untergang oder sogar um ihre streitige Existenz auch in der Vergangenheit, um bis heute nicht richtig verwendete Terminologie für einzelne Denkmälerarten, ungenügend genaue Lokalisation und Raumdokumentation, oder wurden einige Teile der Lokalität in den Denkmalbereich nicht einbezogen, Denkmäler sind im Terrain ungenügend geschützt und Besitzer oder Benutzer sind schlecht informiert. Auf Grund dieser Erkenntnisse sind unter den Kulturdenkmälern vom archäologischen Charakter nach ihrer Glaubwürdigkeit und Angemessenheit ihres Schutzes mehrere Gruppen zu unterscheiden. In Zukunft könnte man dann über zwei Grundrichtungen in der Aufsicht über die Denkmäler nachdenken – einerseits Schutz, Bestrafung sowie bessere Benachrichtigung mehr konsequent zur Geltung bringen oder anderseits (wie oft bis heute) Toleranz gegenüber der ungenügenden Pflege, unwirksame Bestrafungen und damit verbundene Respektlosigkeit vor diesen Denkmälern.

Abbildungen:

1. Plzeň-Hradiště (Pilsen-Burgwall). Wohnhäuser auf der Fläche der Vorburg und Gärtchen im Graben des Burgwalls aus Anfängen der mittleren Stufe der Bronzezeit und aus der späten Bronzezeit. Foto Autor 2002.
2. Hradec, Bez. Plzeň-jih (Pilsen-Süden). Verbauung auf dem Vorfeld (links) und in der Vorburg des mittelalterlichen Burgwalls (rechts). Foto Autor 2003.
3. Chrást, Bez. Plzeň-sever (Pilsen-Norden). Relikten wahrscheinlich einer mittelalterlichen Wüstung, vom Waldackern zerstört. ohne Kulturdenkmalstatut. Foto Autor 2004.
4. Kbel-Malinec, Bez. Plzeň-jih (Pilsen-Süden). Die von Waldarbeiten beschädigte bronzezeitliche Grabhügeloberfläche aus Stein.
5. Skočice, Bez. Plzeň-jih (Pilsen-Süden). Der von einem Weg zerstörte Wall einer Feststätte, im Hintergrund sieht man einen Zettel, der den Schutz der Lokalität noch nach dem Gesetz aus dem Jahre 1958 bekanntmacht. Foto Autor 2002.
6. Hořehledy, Bez. Plzeň-jih (Pilsen-Süden). Erwachsene Bäume, die den Abhang des Feststättegrabens verfestigen. Foto Autor 2002.
7. Milínov, Ruine der Burg Lopata, Bez. Plzeň-jih (Pilisen-Süden). Körper des ursprünglichen gut erhaltenen Abschnitts des Zugangswegs zur Burg, nicht in den Denkmalbereich einbezogen. Foto Autor 2003.
8. Štěnovice, Bez. Plzeň-jih (Pilsen-Süden). Weekendhäuschen und Gärten beschädigten die deutliche Graben- und Wallbefestigung des mittelalterlichen Burgwalls, der den Kulturdenkmalstatut nicht hat. Foto Autor 2003.
9. Spankov, Bez. Plzeň-sever (Pilsen-Norden). Deutlich erhaltene mittelalterliche Getreidegruben, im Teil der Fläche von Waldarbeiten beschädigt. Die Lokalität ist nicht Kulturdenkmal. Foto Autor 2004.